

Bálint Sándor és a Szeged-kutatás

Neve már életében összeforrott szeretett szülővárosával, Szegeddel. Nem csupán tudományos körökben és a „Város”-ban, hanem mindenütt, ahol ismerték, úgy tartották számon, mint Szeged kutatóját és legkiválóbb ismerőjét. Pedig Bálint Sándor nem kizárólag Szeged múltja és népisége föltárásával foglalkozott. Érdeklődése, kutatói figyelme gyakran megoszlott a szülőváros és a vallásos népelet vizsgálata között, pályája során olykor hosszabb időre a szakrális néprajzi vizsgálatok kerültek előtérbe, és ebből nem kevésbé jelentős eredmények születtek, mint a szegedi tájhoz fűződő kutatásaiból. Hogy mégis először Szeged kutatójának említi a tudományszak és ismeri a művelt köztudat, arról ő maga „gondoskodott”. Pályakezdésétől oly elhivatottsággal és szeretettel munkálkodott szülővárosa „szolgálatában”, ami mindenkit meggyőzött iránta érzett elkötelezettségéről. Amikor pedig eljött a termés betakarításának ideje, egymást követték a szegedi tájszólást és a népeletet, a város művészet- és építészettörténetét, reneszánsz kori művelődéstörténetét tárgyaló könyvei, majd munkássága betetőzése, *A szegedi nemzet* három kötete.

A kiváló elődök életművének elemzése az utókor joga, egyben kötelessége. Bálint Sándor Szegedhez fűződő munkáinak elemző tanulmányozása szintén kötelezettség, a szegedi kutatóműhelyeknek különösen az. Tisztában vagyok vele, hogy teljes körű mérlegelésre, az életmű e részének tematikai sokrétűségét tekintve, nem vállalkozhatom. De a föladat nagysága nem adhat fölmentést. Az épp hét esztendeje tragikus hirtelenséggel lezárult életmű elemzése a Szeged-kutatás jelene és távlatai szemszögéből nagyon időszerű, s mi, szegediek önmagunknak is tartozunk vele. Mit nyújtott Bálint Sándor szülővárosának, s milyen tennivalókat hagyott maga után?

1. Első publikációja 1926-ban az Ethnographiában jelent meg *Szeged-alsótanyai nóták* címmel. Nyolc népdalszöveget közöl, fonetikus lejegyzéssel. Használó szövegközlései látnak napvilágot a Szegedi Alföldkutató Bizottság 1929-ben induló folyóiratában, a Népünk és Nyelvünkben és az Ethnographiában, melyet Solymossy Sándor szerkesztett, aki 1929-től a szegedi egyetem néprajz-professzora. A pályakezdés éveiben a népdalszövegeken kívül néhány népi imát, ráimádkozást és tucatnyi, Szeged-Alsóvároson hallott hiedelemtörténetet tesz közzé. Semmi kutatói vagy elemzési kísérlet, csak maga a nép ajkáról lejegyzett dal és hiedelem: a forrás áll előttünk. Az anyaggyűjtés, a nekikészülődés évei ezek, de érdeklődésének iránya már kialakulóban van.

A pályakezdő évek népdalgyűjtéseit 1933-ban *Szeged népe. Új gyűjtés I.* címen, első önálló kötetében jelenteti meg. Előszava tanúsítja — amit a címválasztás és az ajánlás is kifejez —, hogy gyűjteménye *Kálmány Lajos* félszázaddal korábban kiadott szegedi gyűjtésének (*Szeged népe. Ős Szeged népköltése I.* Aradon, 1831.) folytatása, a zenei részt illetően kiegészítése kíván lenni. Míg Kálmány csak a dalok szövegét jegyzi le — a fonográfot csak évekkel később, 1895 táján kezdte Vikár Béla népdalgyűjtésre alkalmazni (!) —, addig Bálint Sándor 114 dal közül 60-nak a dallamát is közli. Kiválóan érzékeli a különbséget Alsó- és Felsőváros népének arculata, hagyományhoz való viszonya, ízlése között. „Felsővároson manapság hiába próbálkoznánk gyűjteni — írja —, a zavartalan népi tradíciók ott már elmúltak.” A felsővárosiak gyűjtése

idején a cigánymuzsikát kedvelték, a régihez ragaszkodó alsóvárosiak viszont parasztmuzsikások: korábban bőrdudás, majd vonós és rézfúvós hangszereken is játszó *parasztbanda* zenéjére mulattak. Megállapítása népünk zenei ízlésének változásához tanulságos példát nyújt. Magvasan jellemzi a szeged-alsóvárosiak dalolási alkalmait: a *regutáskodást*, a paprikahasítást, a bálkat, a lakodalmat, rögzíti a népies műdalok „belopakodását” a fiatalok nótakészletébe és a daltermő kedv fogyatkozását. „Nótafái” nagyobbérszt paprikahasító lányok, kis részben idősebbek: az utolsónak vélt alsótanyai bőrdudás és alsóvárosi asszonyok. A kőtetőről neves népzene kutatónk, Lajtha László írt elismerő recenziót, melyben néhány kifogásának is hangot adott. A továbblépést segíteni igyekvő bírálattal végül is ösztönözte az első évek anyaggyűjtését betakarító Bálint Sándort gyűjtőmunkája folytatására.

Első néprajzi tanulmányát a szeged-alsóvárosi lakodalmi szokásokról írta. Tárgyiasan ismerteti a párválasztás hagyományait, a *kézfogót*, az esküvő és a lakodalom szokásrendjét. Kitűnő megfigyelésekkel ajándékoz meg: pl. öreglegénynek maradni nagyobb szégyen, mint öreglánynak, vagy a lakodalmi vendégek ültetésrendjére vonatkozóan. Érződik, hogy beleszületett a közösségbe, amiről ír, így belülről ismeri a paraszttetikét, illem jellemzőit. Föltűnő, hogy egyetlen vőfélyrigmus közlése nélkül írja le a lakodalmat. Ebben az jut kifejezésre, hogy igényesen és ízléssel választja külön az élő hagyomány különböző rétegeit: a szokásrend hiedelemvonatkozásaira, tehát a régi kultúrelemekre és a paraszti illendőségre ügyel, de mellőzi a ponyvanyomtatványok nyomán elterjedt újabb kori vőfélyversezeteket, melyekkel egykorú lakodalmi leírások oldalakat töltöttek meg. Szokásleírása nem olyan eleven, életteli, mint Ortutay Gyula ugyanilyen tárgyú fiataalkori tanulmánya (*A szerelem Ajakon a házaseletig* [1935]), de tárgya minden fontos részletére kiterjed és előadása igen ökonomikus.

1934-ben Dugonics András ifjúkori dalgyűjteményéről és a szegedi közlegelő hasznosítását célzó 19. századi tervekről jelentek meg forrásközlő tanulmányai. Ha ezekhez hozzávesszük egy hódoltsági szokáselemet fölmutató rövid cikkét (*Hódoltság korabeli népszokás a szeged-alsóvárosi föltámadási körmenetben*. Ethn. 1931.) és tájszóközléseit (*Szegedi tájszavak 1—3*. Szegedi Füzetek, 1935—36.), előttünk áll a pályakezdő évtized szegedi kutatásainak termése.

Gyűjtései zömmel a szűkebb pátriához, Alsóvároshoz kötődnek, csak néhány alsótanyai népdal és hiedelemtörténet kerül gyűjteményeibe, föltehetően ott élő rokonsága révén. Kálmány Lajos és Dugonics András nyomdokain halad: a népköltés és néphit iránti vonzódás Kálmány, a tájszó- és szólásgyűjtés Dugonics öröksége. Korán jelentkezik a vallásos népelet iránti elhivatottsága is: 1929 májusában, a Szegedi Alföldkutató Bizottság kecskeméti szakosztályülésén fejtegeti a népi vallásosság kutatásának fontosságát, de e témakörből 1935-től publikál rendszeresen cikkeket és tanulmányokat.

2. A pályakezdés éveinek fontos programadó írása a *Szegedi problémák* című tanulmánya (Népünk és Nyelvünk, 1930. 184—187.). Célja rámutatni a szegedi múlt, illetve a szegedi szellemiség kutatásainak hiányaira és tennivalóira. A feladatokat így fogalmazza meg: 1. az eddigi kutatások folytatása, az eredmények revíziója és kiegészítése, új szempontok kitűzése, 2. egy szintézis megalkotása. A szintézis szerinte kétirányú kutatásokat föltételez: a népiség föltárásához a vallásos karakter és a nép művészi megnyilatkozásai — újabb szaktudományi kifejezéssel a szellemi műveltség — vizsgálatát tartja elsőrendűen szükségesnek. Amikor Bálint Sándor a „vallási karakter” kutatását hang-

súlyozza, nem csupán a népi katolicizmus vizsgálatára gondol (természetesen arra is), hanem rámutat az ősi, kereszténység felvétele előtti hitvilág folklorisztikai adatokból összeállítható rekonstrukciójára, tehát a szegedi néphitet történetiségében kívánja tanulmányozni és bemutatni.

Más oldalról fölvázolja a történeti kutatások teendőit. Nincs módom a különben tömör tervezet részletes, elemző taglalására, ezért inkább fontosabb csomópontjait ragadom ki. Fölhívja a figyelmet Reizner János monográfiájának revíziójára, új kutatásokkal, „modernebb szempontokkal” való kiegészítésére és a gazdaságtörténeti kutatásra. Fontosnak tartja „a szegedi karakter szociológiai leírását”, amihez szerinte használhatók Kovács János, a századfordulón megjelent népeleti monográfia szerzője, valamint Tömörkény, Móricz Pál, Móra és mások írásai. Igényli a társadalom- és művelődéstörténeti kutatásokat, külön a város reneszánsz kori kultúrája, a török kor, a földművelő életmódra való áttérés, a Szegedre bevándorló idegenek hatásának kutatását. Ma is tanulságos, hogy a „nevelés, iskolázás” tárgykörében első teendőül „a családban folyó nevelés tipikus leírását” emeli ki. Utal a ferencesek és a 18. század elején letelepedő piaristák művelődési, szellemi hatásának és a 19. századi közoktatás szerepének vizsgálatára. A kutandó témák sorát a szegedi írók működése, a szegedi dialektus leírása és régészeti, antropológiai, művészettörténeti, közgazdasági problémák zárják.

Bálint Sándor problémafölvető és kutatási programot adó cikke a Szeged-kutatás fontos dokumentuma és határköve — kétfajta értelemben is. Részint bizonyítéka annak, hogy a fiatal kutató elmélyedt szülővárosa múltja sokoldalú tanulmányozásában és kötelezettséget érez a további kutatások előmozdítására, részint — általános értelemben — kiindulópontja a módszeres, az elődök munkásságát az elismerés mellett kritikával is illető Szeged-kutatásnak. Több mint félszázadnyi távlatból visszatekintve úgy tűnik, mintha a 26 esztendőös Bálint Sándor jórészt a saját életprogramját vázolta volna föl, bár maga sem gondolhatta akkor, hogy a kutandó tárgykörök jelentős részében ő fog búvárkodni. Igaz, a Szeged-kutatás több „súlypontját” az utókor másként fogalmazza meg, az is igaz, érezhető tervezetén a szellemtörténeti irányzat hatása — amire egyetemi tanulmányai során kaphatott indítást —, de a kutatási irányok nagyobbik részét kiváló fölismeréssel jelölte meg, s több probléma-fölvetése ma is időszerű.

Ennek az írásnak a gondolatkörében fogant *Szeged a magyar kultúra történetében* című tanulmánya, amely 1934-ben jelent meg a Berczeli Anzelm Károllyal szerkesztett Izenet című folyóiratban. Lábjegyzetbe tett utalása szerint dolgozata „elvi kísérlet a szegedi múlt értelmezésére”. Tulajdonképp Szeged művelődéstörténetének nagy korszakait, főleg a Város középkori kultúráját, a szegedi nép délvidéki kirajzását és a helyi művelődéstörténet jeles személyiségeinek teljesítményét rajzolja meg. Figyelembe veszi a kultúrának a mindenkori gazdasággal való összefüggését: például kiemeli az Árpád-kori sólerakat és -kereskedelem jelentőségét, a város polgárainak 15. századi jólétét pedig a sóhordásból, halászatból, állattenyésztésből, hajózásból és borkereskedelemről származtatja, ami a kulturális gyarapodásnak is megvetette az alapját. Aláhúzza az alsóvárosi ferences barátok török alatti missziós és művelődési szerepét. A tervezetben és ebben a művelődéstörténeti áttekintésben benne van sok olyan fölismerése, amelyek részletező kifejtését később önálló tanulmányokban és monográfiákban adta.

Az 1930-as évekből ismerjük a Szeged vidéki néprajzi kutatás eredményeit

és feladatait tagláló összegzését (megjelent a Csikvári Antal szerkesztette *Csongrád vármegye* című kötetben, Bp. 1938.). A cikk nagyobbik fele az elődök munkásságát szemlézi, s a föladatakra, talán a szűkös terjedelem miatt, kevés helye jut. Fontos feladatnak tartja a szegedi tanyavilág településének, a tanyák néprajzának és a városba települt idegenek beolvadási folyamatának megírását. Itt olvassuk először, hogy Szeged népi jellege a 18. században alakult ki, és az idő tájt különült el a városrészek (Alsóváros, Fölsőváros, Palánk, Rókus) arculata. Ugyanitt utal rá, hogy az egyezések mellett jellegzetes különbségek voltak a két tanyás határrész: Alsó- és Fölsőtanya között.

Az 1946-ban megjelent *Szeged néprajza* című kutatótervezet a később megírt népszerűsítő és tudományos szintézisek árnyékában eléggé elfelejtődött — maga Bálint Sándor sem utal rá *A szegedi nemzet* előszavában (!?) —, pedig ebben bontakoznak ki először a szegedi táj néprajzi monográfiájának körvonalai, így *A szegedi nemzet* első vázlatának tekinthető. Tudománytörténeti jelentőségű írás! Vegyük sorra csupán a fejezetcímeit: A szegedi népiség története — Szeged népi társadalma — Szeged vallásos néprajza — A szegedi folklór — A szegedi nép mindennapi élete — Szeged halászata és állattenyésztése — Földművelés és háziipar — Szegedi népmozgalmak. Beosztása nem a néprajzi monográfiák szokásos tagolását követi, de megvan a maga belső logikája. A népiségtörténet és a népi társadalom megajzólása kiváló alapvetésnek ígérkezik a népéleti jellemzés elé. Ez kisebb változtatásokkal így valósult meg *A szegedi nemzet*ben. A vallásos népélet akkor tervezett bemutatása módosult, illetőleg *A hitélet népi hagyományai* című fejezetben nem került sor minden részlet kifejtésére, például a tanyaiak vallásosságáról és az újhitűekről (nazarénusok) nincs szó. Érdekes elképzelés a „mindennapi élet” címen a parasztház, a táplálkozás, a ruházkodás és a családi élet együttes bemutatása. Végül is a monográfiában ezek a tárgykörök önálló fejezetbe kerültek. A rendkívül tömör, bár néhol a tennivalókra is célzó vázlat mutatja, hogy Bálint Sándornak a 40-es években már kiérlelt, egyéni vonásokat is mutató terve volt Szeged néprajzának megírására.

3. Szeged és a szegedi táj többretű föltárását célzó vállalkozásai az 1950-es évektől értek be. A megjelenés sorrendjében első — és alighanem egyik legjelentősebb — a *Szegedi szótár* (1957). Vallomása szerint „több mint harmincesztendő munka gyümölcse. Gyűjtői helyzetem kétségtelenül kedvező volt — írja bevezető tanulmányában. — Törzsökös szegedi, alsóvárosi parasztszülék gyermekének születtem, tehát a szegedi népnyelv anyanyelvem. Művem forrása elsősorban alighanem én magam vagyok. Öregek között nevelkedtem. Gyermekkoromban még olyan jelenségeknek lehettem tanúja, amelyeket az első világháború teljesen elsöpört. Kapcsolataim azóta sem szakadtak meg egy pillanatra sem a szegedi nyelvi hagyományokkal a tájszólás közösségével. A szegedi népnyelvvel tudatosan egyetemi éveim legelején kezdtem foglalkozni. A gyűjtést azóta is állandóan, ha nem is mindig rendszeresen folytattam.” — A kép pontos, kirajzolódik a mű személyes háttere: a tudatos vállalás és a fölnevelő közösség iránti elkötelezettség.

A *Szegedi szótár* leíró és történeti regionális szótár. Nyelvész recenzense, Sebestyén Árpád szerint Bálint Sándor a szegedi nyelvjárás történeti anyagának összegyűjtésével nehéz és kényes feladatot vállalt, hiszen a középkori latin oklevelek magyar szórványaitól, a kódexirodalom szegedi származású darabjain át, a 17—18. századi szegedi tollforgatókon keresztül a 19—20. századi írókig (Tömörkény, Cserzy stb.) sokrétű anyagot kellett, szigorú forrás-

kritikával, szótározni. Ugyanő állapítja meg, hogy a *Szegedi szótár* élőnyelvi anyaga „minden eddigi hasonló szótárunkénál színesebb és gazdagabb”. (Nyelvtud. Közl. 1958. 501.). A korábbi tájszótárak — a szamosháti, a csángó és az ormánysági szótár — homogén paraszti közösségek szókincsét veszik leltárba, Bálint Sándor viszont egy alföldi város sokrétű népi társadalmának nyelvezetét örökíti meg, s ezért vállalkozása izgalmasabb, de szövevényesebb is volt. Hozzátehetem: számos szócikke kis tanulmányra, valóságos néprajzi miniatűrre kerekedik, és ennyiben a készülő néprajzi monográfiát előlegezi. A *Szegedi szótár* a magyar tudományos élet számára bizonyítja, hogy egy lokális földolgozás, ha kiváló fölkészültséggel íródott és a maga nemében igazi „mélyfúrás”, országos jelentőségű példa és mérték lehet.

1959-ben megjelent *Szeged városa* című könyve a város egész múltjának, főleg kultúrájának és építészetének az egyetemes stílusirányzatok szerint tagolt, korszerű bemutatása. Vele csaknem egy időben látott napvilágot Nagy Zoltán és Papp Imre *Szeged* című kötete a Városképek-Műemlékek sorozatban (Műszaki Könyvkiadó, 1960). A két mű tárgya azonos, megközelítésmódjuk s különösen tárgyalásuk módja, szemlélete azonban eltérő. Kár, hogy a szakkritika mindeddig nem hasonlította össze a Szeged-kutatás e két fontos, időtálló teljesítményét.

Bálint Sándor művében Szeged társadalomtörténete, művelődéstörténete, művészettörténete és népelete fonódik egységes szintézisbe. A rá jellemző egységbe fogó szemlélettel ábrázolja Szeged várossá fejlődését, városképe, kultúrája alakulását és a szülőváros iránti visszafogott, de érezhető szeretete egyedivé, szinte műalkotássá teszi könyvét. Valahogy olyanformán, ahogyan Kiss Lajosnak *A szegény ember élete* és *A szegény asszony élete* című kötetei egyszeri, valószínűleg utolérhetetlen alkotások, melyeket a néprajz, a szociográfia és az irodalomtörténet is számon tart. Az ilyen munkáknak lehetnek vitatható megállapításai, föltételezései, de a szintézis akkor is érvényes marad, mert az igazolt ismeret- és élményanyagot szilárd, öntörvényű koncepció fogja egybe.

Nagy Zoltán és Papp Imre Szeged-kötete a sorozat jellegének megfelelően az építészet és a városkép bemutatását helyezi előtérbe. Nagy Zoltán, aki az 1879. évi árvízиг tárgyalja a város fejlődését, jó történeti alapvetéssel, nem kis részben — főleg a szegedi várat illetően — önálló kutatás alapján írta meg fejezeteit. Az árvíz utáni újjáépítéstől Papp Imre a városszerkezet változásaira, az urbanisztika tényezőire fordít nagyobb gondot, és igényesen mutatja be a városképi együtteseket. Leírása szakszerű, de néhol szürke és terjengős. Értékes a műemlékek és műemlék jellegű épületek alapos dokumentációja.

A két azonos tárgyú könyv voltaképpen kiegészíti egymást. Szegedi lokálpatriótának és a város iránt érdeklődőnek bizonyára Bálint Sándor munkája ad maradandó élményt, a kutatónak mindkét művet érdemes fölűtnie, az építészet és az urbanisztika szakemberei pedig a szerzőpáros könyvéből kaphatnak többet. Bálint Sándor érdemét nem kisebbíti, hogy az építészeti dokumentáció a másik kötetben jobb, mert részletesebb. Ahhoz Nagy Zoltán és Papp Imre jobban értett, ám ezért Bálint bőven kárpótol. Mindazoknak, akik Szegeden városrendezéssel foglalkoznak és középületet vagy magánházat terveznek, kötelező olvasmánnyá tenném mind a két könyvet, első helyen mégis Bálint Sándorét: *Séta a városban* című fejezetéből az épületek, a növényzet, a tágas levegőség, a Tisza és a folyó menti természet adta szegedi atmoszféra értő láttatása sugárzik.

A szegedi paprika gazdaságtörténeti és néprajzi szemszögű monográfiája

(Bp. 1962.) jórészt a már említett személyes kötelességérzetből született. Legnagyobb erényének a paprikaipar, az úgynevezett *paprikakikészítés*, a paprikaórlás és -kereskedelem technikatörténeti, néprajzi és társadalmi szempontokat egyesítő elemzését tartom. Kiválóan mutatja be, hogyan nőtt ki a paprikakikészítés, a hasítás és a gözalmi őrlés bevezetésével a családi feldolgozás keretei közül, és fejlődött az 1870—80-as években tőkés vállalkozássá. Nemzedékek tapasztalatát és élőszavas hagyományát rögzíti, de messzemenően kiaknázza az írott forrásokat is: egykorú újságcikkeket, agrárbiológiai tanulmányokat, iparkamarai jelentéseket. Társadalomtörténeti vonatkozású megállapítását érdemes kiemelni: „Ez a paprikakikészítő társadalom, az újszegedi kertészekkel egyetemben (...) egyik legmunkaszeretőbb, legeredményesebben dolgozó (...), a legerősebben polgárosodó rétege volt a szegedi parasztságnak.” (A *szegedi paprika*. 1962. 70.)

Szeged népi társadalmának arculatát, főként foglalkozási csoportjait megtalálójában a városrészekről írt rövid tanulmányaiban rajzolta meg (lásd a Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében 1957 és 1969 között). Történeti, művelődéstörténeti, néprajzi és nyelvészeti forrásbázisra épülő jellemzése úttörő jellegűek a modern várostörténeti-városnéprajzi irodalomban, de nem előzmény nélküliek. Már Kálmány Lajos és Tömörkény István fölfigyelt a városrészek népsége közötti eltérésekre. Bálint Sándor részben épp az ő nyomdokaikon indulva ábrázolja Szeged 18—19. századi és 20. század eleji népeletének mikrovilágát. Színes, gazdag képet nyújt, de a helyi népesség társadalmi rétegezettségét, az egyes népelemek vagyonosságát vagy elesettségét csak itt-ott érzékelteti, ezért társadalomtörténeti szempontból kiegészítésre szorul. A lokális társadalom differenciálódásáról újabban a Szeged-monográfia kötetei tájékoztatnak.

4. Már a fiatal kutatót foglalkoztatta a város középkori, főleg 15. századi kultúrája, ezért várható volt, hogy ebből a tárgykörből előbb-utóbb önálló tanulmányt készít. Anyaggyűjtéséhez hozzátartozott a már föltárt források kritikai számbavetele. Így vette elő a középkori Szegedről fölbecsülhetetlen értékű információt nyújtó 1522. évi tizedjegyzék helyi névanyagát, amelyet korábban Reizner tett közzé. Bálint Sándor a neves előd tévedéseit helyreigazítva, új olvasatban közli a névanyagot, de részletesen csak a vezetékneveket elemzi. (Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963.) Kevesebbet markol, hogy mélyre áshasson. Igen gazdag nyelvtörténeti, gazdaságtörténeti, néprajzi anyagot használ föl következtetéseihez, így — bár nem gazdaság- és társadalomtörténeti, hanem hangsúlyozottan nyelvtudományi elemzésre törekszik — megállapításai támpontokat adnak a kor történetírójának is. Maga a hű forrásközlés nyeresége a Szeged-kutatásnak.

Szeged reneszánsz kori műveltsége című könyve (1975) széles kitekintésű, az egykorú hazai s részben európai művelődéstörténet egészét szemlélő szintézis. Nem vagyok jártas a kor tanulmányozásában, ezért csupán a város középkori gazdaságára és társadalmára vonatkozó megállapításait emelem ki. Szeged egykorú gazdasági életét, kolostori és literátusi műveltségét tárgyalva arra a következtetésre jut, hogy ennek a törzsökös magyar városnak a 15. században eleven gazdasága és kultúrája volt. Amiből kiderül, hogy „az egykorú hazai polgári kultúra, kezdődő humanista műveltség nemcsak német jellegű városainkra jellemző”.

A művelődéstörténeti tanulmányok sorába tartozik *A Szeged-alsóvárosi diplom* című írása és a *Szeged-Alsóváros* című posztumusz kötete. Utóbbi

egységbe fogja a szerette városrészről és a templomról korábban írtakat, kiegészítve a temető, a havibúcsú leírásával és néhány szépirodalmi szemelvénnel.

5. Élete utolsó másfél évtizedében jutott el a már korábban tervezgetett néprajzi szintézis, Szeged néprajza megírásához. 1979-ben egy interjúban elmondotta, hogy nyugdíjazása, vagyis 1965 után fogott *A szögedi nemzet* megfogalmazásához, de emlékszem, már 1957—58-ban, Szeged néprajzáról tartott egyetemi előadásain rendszerezetten, bőségesen adatolva tárta elének a monográfia egyes fejezeteit. Őszinte az előszó föltárulkozása: „... szülővárosom népi hagyományvilágának megörökítése sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse.”

A háromkötetes, kétezer oldalas néprajzi monográfia ebben a műfajban a Szeged-kutatás alighanem eddig legnagyobb tudományos teljesítménye. Mérlegelésénél először is a szerző célját, szándékát, majd magát a művet, a lehetőségeket és a hasonló monografikus vállalkozásokat kell együtt figyelembe venni. Célkitűzéséről Bálint Sándor így vall: „Módszertani, elvi kérdéseket szándékosan nem feszegettem, szemléletmódomnak munkámból kell kitűnnie. Más magyar tájakkal, vagy akár szomszédos nem magyar kultúrákkal való összehasonlításokat sem akartam végezni, mert amúgy is terjedelmes előadásomat csak tovább növelte, lezárását késleltette volna. Egyszerűen ábrázolni akartam, a maga (...) teljességében megörökíteni a szegedi nép világát: munkát és ünnepet, bölcsességet és magatartást egyaránt.” — Elvi kérdések fejtegetésének valóban nem egy táj népéleti monográfiája a legalkalmasabb „terepe”. A jelenségek összehasonlítása inkább számonkérhető, de el kell fogadnunk azt a megokolását, hogy ez írása terjedelmét igen megnövelte volna. Másfelől az övéhez hasonló módszerességgel és alapossággal föltárt anyag alig állt volna rendelkezésére — legfeljebb megközelítő részletességű két alföldi nagymezőváros: a szomszédos Hódmezővásárhely és a távolibb cívissváros, Debrecen népéletéről. *Szándéka tehát a hiteles, minél teljesebb ábrázolás, a dokumentáció.* Ezt szinte tökéletes szintre fejlesztette — bölcsen tudván ugyanakkor, hogy a jelenségek teljes és egyenletes bemutatása sohasem elérhető. Ám ez a fölismerés nem akadályozhatta abban, hogy törekedjék a lehető teljességre. Monográfiája szintézis abban az értelemben (is), hogy összegezése mindannak, amit az elődök Dugonics Andrásról Móra Ferencig fölhalmaztak, és a kortársak műve megfogalmazásáig a szegedi táj népéletéről közzétettek. Igaza van Balogh Istvánnak, az első kötet recenziusének: Bálint Sándor a Szeged-kutatás viszonylag gazdag anyagára támaszkodhatott. De mennyi mindent tett hozzá a maga terepgyűjtéseiből! Csodáltuk, hogy idős korában is gyűjtőutakra járt. Miután leadta *A szögedi nemzet* első kötetének kéziratát, nemegyszer hozott be a múzeumba sokoldalú kiegészítéseket. Mert igényes volt, mert alapos dokumentációra törekedett! Ortutay Gyula írta, aki a monográfia első két kötetét lektorálta: „... elsősorban leíró és összefoglaló munka, de mint ilyen megérdemli, hogy kimondjuk: *nincs hozzá mérhető mű a leíró magyar néprajz területén.*” Nincs módom most *A szögedi nemzetet* az addig és azóta megjelent hasonló tárgyú monográfiákkal egybevetni — érdemes lenne visszatérni rá —, de bizonyos, hogy a leíró jellegű táji néprajzi szintéziseknek máris sokszor idézett, nehezen fölülmúlható mércéje.

Egyik legnagyobb erénye művének a szegedi paraszti tudat elemeinek szinte enciklopédikus teljességű számbavétele. Az a munka, amit a *Szegedi szótárban* a nyelv ízeinek leltárba szedésével megkezdett, majd a *Szegedi pél-*

dabeszédek és jeles mondásokban a közösség véleményét, értékítéletét kifejező szóláskövületek közreadásával és magyarázatával folytatott, A szegedi nemzetben teljesedik ki. A tematikus fejezetekben megismertet a természet rendjéhez igazodó parasztélet kiszolgáltatottságával, az ebből fakadó hiedelmekkel, rítusokkal, gyógy módokkal: az egész paraszti világlátással — s eközben mindig hangsúlyozza az ábrázolt jelenségek közösségi jellegét. „Évszázadok során kialakult hagyományrendről van itt szó — írja a Jeles napok fejezetben —, amelyből a maga módján az embersors tisztelete, a munka és alkotás készsége, a közösségi lét öröme sugárzik. Talán éppen a jeles napokon tükröződik vissza leghívebben a szegedi nagytáj szellemi egysége, etnikai összetartozása.” Valószínűen a közösségi tudat ilyenfajta ábrázolása az, amely író és művész tisztelőit oly fogékonnyá tette munkássága iránt.

Bálint Sándor szemléletére a dolgok, jelenségek egységben látása jellemző. A szegedi népelet jelenségeit nem kiragadott elemekként szemléli, hanem mint a nagy egész részeit: ügyel a más jelenségekkel való kapcsolatokra, kölcsönhatásokra. Amikor például az ételekről ír, nem csupán azok készítését, előfordulását, fajtáit ismerteti, hanem sorra veszi az étkezési szokásokat, hiedelmeket is. Ez a fajta szemlélet és interpretálás az élet teljességének a bemutatását közelíti. Az etnográfia a népi kultúra rendszerezésére törekedve a jelenségeket olykor kiragadja összefüggéseikből — a tematikus földolgozásnak ez gyakorta velejárója, buktatója (!) —, Bálint Sándor viszont a szegedi parasztság életében együvé tartozott jelenségeket együtt mutatja be.

Tanulságos, hogyan értelmezi a szegedi nagytájat: „... a szegedi néprajzi táj nemcsak Szeged városának többé-kevésbé még a régi hagyományok, konvenciók szerint élő lakosságát és ennek világát foglalja magába, hanem a körtöltésen kívül is mindazokat a falukat, (...) amelyek a török időkben a Várossal szorosan összeforrvá, fönn tudták tartani életüknek majd ezeréves magyar folytonosságát.” Ide számítja a szegedi tanyák népét, a 18. század végén és a 19. század elején Bánátba, Csanád és Békés megyébe kirajzott dohánykertészeket és a 19. század végétől a Duna—Tisza közti homokpusztákra vándorolt szegedi telepeseket. A Bánát szegedi telepeseiről és szívós származástudatukról már Kálmány Lajos és Reizner János tudósított, a Békésbe és Bács-Kiskunba irányuló szegedi migrációt elsősorban Bálint Sándor tárta föl. Véleménye szerint az így körvonalazható táj népességének közös vonása az ő-ző tájszólás, egy bizonyos parasztpolgári öntudat, „a dolgos hajlandóság” és a katolikus színezetű néphagyomány. Úgy vélem, a szegedi táj sajátos néprajzi jegyei további terepmunkával még árnyaltabban meghatározhatók. Ez a szomszédos településeken: Dorozsmán, Majsán, a volt halasi földön és másutt céltudatos témakutatókat tesz szükségessé.

A *szegedi nemzet* előszavában Bálint Sándor azt is említi, számon kérhetnék tőle a szegedi népelet feudális, kapitalista és szocialista szakaszainak, a paraszti önellátásból az árucserébe növekvés folyamatának kidolgozását. Ezt az igényt részint azzal hárítja el, hogy nem társadalom- vagy gazdaságtörténetet ír, hanem néprajzi munkát — részint az idevágó kutatási eredmények hiányaira hivatkozik. Magyarázatának van alapja, mégsem fogadható el maradéktalanul. Nem a népelet fenti korszakok szerinti bemutatását hiányolhatjuk elsősorban, a történetiség különben — ha nem is ilyen szakaszolás formájában — érvényesül munkájában. A mai néprajzi tájmonográfiák iránt jogos igény, hogy bemutassák vagy legalább jelezzék a népi társadalom tagolódását és ennek tükröződését a népi kultúrában. A *szegedi nemzetben* erről kevés utalást talál-

lunk. Ha valahol tennivaló vár a Szeged-kutatásra, leginkább e téren: a helyi paraszttársadalom megrajzolásában és egyes néprajzi jelenségek társadalmi szempontú elemzésében kívánatos az előrelépés.

Pedig Bálint Sándor érezte a népi társadalom ábrázolásának igényét. Em-lítettem: *Szeged néprajza* című tervezetében külön fejezetet szentelt e tárgy-körnek. Csakhogy a részletezésben városrészek és foglalkozási ágak (halász, hajós, földműves, mesterember, kereskedő stb.) szerint differenciál, vagyis nem ugyanazt érti a népi társadalom bemutatásán, mint a harmincas évek falukutatói, a népi írók — vagy korunk társadalomkutatói. (Ebben osztozik az 1930—40-es évek néprajzkutatóinak nagy többségével!)

A *szögedi nemzet* jelentős határkö a Szeged-kutatásban. Éppen nyolcvan évvel Kovács János *Szeged és népe* című könyve után újabb szintézise a szegedi tájhoz fűződő néprajzi kutatásoknak, egy minden korábbinál teljesebb anyagközlés és mélyebb értelmezés, melyet egységes szemlélet fog össze és kivételes kutatói elhivatottság szavatol. Lezárás és kiindulópont egyszerre. Kiindulás azonban csak úgy lehet, ha fölmérjük, milyen tennivalók várnak Bálint Sándor hatalmas szintézise után az utódokra, ha azzal a kritikai szemlélettel közeledünk hozzá, ahogyan ő írt 1930-ban elődeiről. *Szegedi problémák* című programadó tanulmányában írta: „... következő célkitűzéseink a legtávolabbról sem akarják Szeged nagyérdemű kutatóinak (...) és a két legnevezetesebbnek: Reizner Jánosnak és Kálmány Lajosnak munkáját megszólni, érdemeit kisebbíteni... Gondoljuk: éppen ők biztatnák leginkább a félénk utódot a további munkára: a tudomány szolgálata mellett a szülőföldnek még értőbb szeretetére.” Ezzel a komolysággal kívánatos Szegedre vonatkozó egész munkásságának a mérlegét is megvonni.

6. Bálint Sándor Szegedhez fűződő munkáinak sora a Szeged-kutatás leggazdagabb egyéni termése. 1933 és 1983 között — 3 posztumusz kötetét is beleszámítva — 25 önálló könyve jelent meg és ezek közül 15 szegedi tárgyú. A szülővárossal foglalkozó kutatásainak két legkiemelkedőbb „tornya” — minden bizonnyal — a *Szegedi szótár* és *A szögedi nemzet*. Írásainak tematikai sokrétősége kivételes: a néprajzi, nyelvtörténeti, dialektológiai, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti, művészet- és vallástörténeti kutatásban szinte egyaránt otthonosan mozog, s ez némelyeket fölületes párhuzamra csábít. Nem volt polihisztor, de mindent tudott Városáról, ami könyvészeti, múzeumi búvárlatokkal és néprajzi kutatással elérhető volt számára. Enciklopédikus tudású kutató, azzal a képességgel, hogy a másoktól föltárt és saját maga gyűjtötte adatanyagból egységes képet, szintézist alkosson. Valószínű ennek a képességének köszönhető, hogy életművét tragikusan hirtelen halála ellenére sem érezzük befejezetlennek: legtöbb nagy tervét megvalósította, mert kutatóereje nem fecsérlődött el a részletekben, volt szellemi energiája az összefoglaláshoz is. Szerette a munkát, mint földet művelő alsóvárosi paprikatermelő atyafiai. Bár rengeteget foglalkozott Szegeddel, sosem vált provinciálissá. Európai műveltsége, hatalmas ismeretanyaga és szakmai igényessége óvta meg a provinciá-lizmustól.

„Anteuszi” pontja Szeged-Alsóváros volt, fölnevelődésének, tudóssá érésének színhelye. Szegednek ez a paraszti hagyományait legtovább őrző városrésze, a paprikás társadalom, a család és a parasztpolgári milió a meghatározó élményforrása és viszonyítási pontja. Innen nézve rögzíti és ítéli meg a Város és a táj néprajzi jelenségeit. Az alsóvárosi családoktól megszállt Szeged-Alsótanya világát nagyobb odafigyeléssel, rokonszenvvel kíséri, mint Fölsótanya

népét, amely zömmel a „kényös város”-nak, „selymös város”-nak emlegetett Fölsővárosról települt ki a határba. Többet foglalkozik Alsótanyával és jobban ismeri betelepülését, népességét, mint Fölsőtanyáét. (Vö. említettekét *A szegedi tanyavilág benépesedése helyneveinek tükrében* című tanulmányával.) Természetes ez a szűkebb, érzelmi töltésű kötődés, de fölismerve tennivalót is ró az újabb kutatókra.

Föltűnő, hogy míg vallásos néprajzi tanulmányaiban az elemzés lépteny nyomon a jelenségek összehasonlítására készíti, addig lokális földolgozásai-
ban ettől eléggé elhatárolja magát. A szögedi nemzetben ezt meg is indokolja, de már 1930-ban így fogalmaz: „Meggyőződésünk, hogy a szegedi múltat csak is immanens szegedi szempontból érthetjük meg és nem más városok analógiái nyomán” (*Szegedi problémák*). Ez a fölfogás a kanti filozófia hatásának tűnik, s szerencsére később nem ragaszkodott hozzá következetesen.

Tisztában volt azzal, hogy minden tennivalót egymaga nem tud elvégezni. Tanítványainak, barátainak gyakran beszélt arról, mit érdemes és szükséges még Szegedről föl kutatniuk. Hadd idézzek erre példát *A szögedi nemzetből*: „A régi Palánk életének itt nem terjedhetünk ki minden mozzanatára, sajátosságára. Nem szóltunk egykori német, szerb és zsidó polgárságának világáról, elmagyarosodásának folyamatáról (...) Nem került sor a Dömötör-templomhoz fűződő gazdag hagyománykincsnek, továbbá a régi piarista iskola társadalmának, a zenei életnek és könyvkultúrájának, céhességnek és ünnepeknek bemutatására. Elmaradt öreg házaink, otthonaink részletes méltatása is...” (*A szögedi nemzet*. 2. rész. 1976. 93.) Minderre Bálint Sándornak már nem jutott ideje. Az általa fölismert és itt csak vázlat szerűen megjelölt munkálatok elvégzése és eredményes befejezése a nyomában járó nemzedékekre vár. A Szeged-kutatással, amire ő csaknem egész pályáját, munkás évtizedei nagyobb felét szentelte, ma különböző kutatóhelyeken számos munkatárs foglalkozik.

Gazdag örökséget hagyott szülővárosára és mindazokra, akik ma és a jövőben a Szeged-kutatás munkásai lesznek. Ezzel az örökséggel jól kell sáfárkodnunk. Életműve páratlan forrása Szeged és a környező táj népe önismertének — tágabb értelemben az egész magyar népismeretnek —, és forrása, mércéje, kiindulópontja a nyomdokain haladó és új csapásokat vágó néprajzi, művelődéstörténeti, vallástörténeti és nyelvtudományi vizsgálatoknak is.

Atyai támogatója,
Imre Sándor